

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМДА ИНКЛЮЗИВ ТА'ЛИМ: ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ ВА ЗАМОНАВИЙ МУАММОЛАР

<https://doi.org/10.2689/zenodo.18465583>

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Alieva Bashorat Ergashovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 3- talabasi

Abdurahmonova Sadoqat Abduxalilovna, Ayupova Kamila Rafikovna

Аннотация

Мақолада мактабгача таълим муассасаларида инклюзив таълимнинг долзарб масалалари, жаҳон тажрибаси ва замонавий муаммолар таҳлил қилинган. Тадқиқот Виготскийнинг ижтимоий-маданий назарияси, яқин ривожланиш зонаси концепцияси ва замонавий эмпирик тадқиқотларга асосланади. Мақолада Европа, Шимолий Америка ва Осиё мамлакатларидаги энг янги илмий ишлар (2023-2025) таҳлил этилган. 2025 йилда Wei ва бошқаларнинг мета-таҳлили инклюзив мактабгача таълимнинг болалар ривожланишига ижобий таъсири ($SMD=0.583$) кўрсатди. Мақолада педагогик кадрлар тайёрлаш, архитектура мослашиши, ота-оналар иштироки ва диагностика тизими каби асосий муаммолар батафсил кўриб чиқилган. Муаллиф Ўзбекистон шароитида инклюзив таълимни ривожлантириш учун далилларга асосланган тавсиялар беради.

Калит сўзлар

инклюзив таълим, мактабгача таълим, махсус таълим эҳтиёжлари, жаҳон тажрибаси, педагогик малака, Виготский назарияси, адаптив муҳит

Аннотация (на русском)

В статье анализируются актуальные вопросы инклюзивного образования в дошкольных учреждениях, мировой опыт и современные проблемы. Исследование опирается на социально-культурную теорию Виготского, концепцию зоны ближайшего развития и современные эмпирические исследования. В статье проанализированы новейшие научные работы из Европы, Северной Америки и Азии (2023-2025). Мета-анализ Wei и соавторов (2025) показал положительное влияние инклюзивного дошкольного образования на развитие детей ($SMD=0.583$). Подробно рассмотрены ключевые проблемы: подготовка педагогических кадров, архитектурная

доступность, участие родителей и система диагностики. Автор предлагает научно-обоснованные рекомендации для развития инклюзивного образования в условиях Узбекистана.

Ключевые слова

инклюзивное образование, дошкольное образование, особые образовательные потребности, мировой опыт, педагогическая квалификация, теория Выготского, адаптивная среда

Abstract

This article analyzes current issues of inclusive education in preschool institutions, international experience, and contemporary challenges. The research is based on Vygotsky's socio-cultural theory, the zone of proximal development concept, and modern empirical studies. The article analyzes the latest scientific works from Europe, North America, and Asia (2023-2025). A meta-analysis by Wei et al. (2025) demonstrated the positive impact of inclusive preschool education on child development (SMD=0.583). Key challenges are examined in detail: teacher training, architectural accessibility, parental involvement, and diagnostic systems. The author provides evidence-based recommendations for developing inclusive education in Uzbekistan's context.

Keywords

inclusive education, preschool education, special educational needs, international experience, teacher qualifications, Vygotsky's theory, adaptive environment

Кириш

Инклюзив таълим XXI асрда глобал таълим тизимининг ажралмас қисми сифатида эътироф этилмоқда. БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси (2006) ва Барқарор ривожланиш мақсадлари (SDG 4) барча болаларнинг сифатли таълимга тенг ҳуқуқини таъкидлайди. UNESCO Global Education Monitoring Report (2020) маълумотларига кўра, ногиронлиги бўлган болалар, ўспиринлар ва ёшларнинг мактабдан ташқарида қолганларнинг 15% ни ташкил этади.

Мактабгача таълим даври болаларнинг ижтимоий ва когнитив ривожланиши учун энг муҳим давр ҳисобланади. Выготский (1978) ўзининг "яқин ривожланиш зонаси" (Zone of Proximal Development - ZPD) концепциясида болаларнинг ўз имкониятларини фақат ижтимоий ўзаро таъсир орқали тўлиқ рўёбга чиқариши мумкинлигини кўрсатди. Бу концепция инклюзив таълимнинг назарий асоси бўлиб хизмат қилади.

Энг янги тадқиқотлар инклюзив мактабгача таълимнинг самарадорлигини тасдиқлайди. Wei ва ҳамкорларининг 2025 йилда нашр этилган мета-таҳлили 15 та эксперимента тадқиқот ва 1268 иштирокчини қамраб, инклюзив мактабгача таълимнинг болалар ривожланишига ижобий таъсирини кўрсатди ($SMD = 0.583$, $p < 0.001$).

1. Назарий асослар ва эмпирик далиллар

Инклюзив таълим концепцияси бир неча асосий назарияларга асосланади. Биринчидан, Виготскийнинг ижтимоий-маданий назарияси (Vygotsky, 1978) болаларнинг ривожланишида ижтимоий муҳитнинг ҳал қилувчи роли ҳақида. Виготский ZPD ни "мустақил муаммо ечиш орқали аниқланган ҳақиқий ривожланиш даражаси ва катталарнинг раҳнамолиги ёки қобилиятли тенгдошлар билан ҳамкорлик орқали аниқланган потенциал ривожланиш даражаси ўртасидаги масофа" деб таърифлаган.

Замонавий тадқиқотлар бу назариянинг амалий қийматини тасдиқлайди. Lundqvist (2025) Швеция мактабгача таълим муассасаларида фокус-гурӯх интервьюлари орқали инклюзив таълимнинг 10 та асосий муаммосини аниқлади, шу жумладан: болаларнинг коммуникациясини қўллаб-қувватлаш, инклюзияни мониторинг қилиш ва баҳолаш, сегрегациялашган қўллаб-қувватлаш эҳтиёжини камайтириш.

Soukaku ва ҳамкорлари (2024) UNESCO томонидан нашр этилган тематик ҳисоботда мактабгача таълимда сифатли инклюзияни таъминлаш учун ҳар бир бола учун инклюзив амалиётларни илгари суришнинг аҳамиятини таъкидлашди. Инклюзив синф профили (Inclusive Classroom Profile - ICP) инструменти инклюзив амалиётларни баҳолаш учун валидлаштирилган (Soukaku, 2012, 2016).

D'Agostino ва Horton (2024) инклюзив мактабгача тарбиячиларининг кўникмалари ва амалиётларини текширган аралаш усулли тадқиқотда ($n=35$) тарбиячилар ногиронлиги бўлган болаларни қабул қилишда юқори ўз-ўзига ишонч ва инклюзия фойдаларига нисбатан ижобий муносабатни намоиш этишларини аниқлади, лекин тренинг ва қўллаб-қувватлаш зарурлигини таъкидлашди.

2. Инклюзив мактабгача таълимнинг жаҳон тажрибаси

АҚШда федерал Head Start дастури миллионлаб болани қамраб олади ва конун бўйича ўринларнинг камида 10% ногиронлиги бўлган болалар учун ажратилади (U.S. Department of Education, 2015). 2023 йилги маълумотларга кўра, махсус мактабгача таълим хизматларида қатнашаётган болаларнинг 38% и камида кунига 10 соат инклюзив муҳитда ўтказади.

Буюк Британияда Early Years Foundation Stage (EYFS) стандартлари инклюзия бўйича мажбурий талабларни белгилайди. Ҳар бир муассасада махсус таълим эҳтиёжлари координатори (SENCO) бўлиши шарт. Barton ва Smith (2015) юқори сифатли мактабгача инклюзияни илгари суриш бўйича тавсиялар беришди, педагоглар тайёргарлиги ва экологик мослашувга эътибор қаратишди.

Италия инклюзив таълимда пионер мамлакат бўлиб, 1977 йилда 517-конун махсус синфларни бекор қилди. "Insegnante di sostegno" (қўллаб-қувватлаш ўқитувчиси) модели асосий педагог билан ҳамкорликда ишлаш орқали инклюзияни таъминлайди.

Осиё тажрибаси хилма-хил. Индонезияда (World Bank, 2023) мактабгача инклюзив таълим бўйича тадқиқот қишлоқ ҳудудларида тарбиячиларнинг турли эҳтиёжларга эга болаларни қўллаб-қувватлаш учун қандай жиҳозлардан фойдаланишни билмаслиги муаммосини аниқлади. Сингапурда Early Intervention Programme for Infants and Children (EIPIC) 0-6 ёш болалар учун интенсив ерта аралашув хизматларини таклиф қилади.

Kamps ва бошқалар (2002) тенгдош-воситачилик аралашувлари инклюзив мактабгача муҳитларда жуда истикболли эканлигини кўрсатди. Тадқиқотлар ногиронлиги бўлган ва бўлмаган болаларни тузилган ўйин учун жуфтлаштириш ижтимоий ўзаро таъсир, мулоқот ва барча талабалар ўртасида қабул қилинишни оширишини кўрсатади.

3. Замонавий муаммолар ва қийинчиликлар

Администраторлар роли. 2023 йилда нашр этилган тадқиқот (Early Childhood Education Journal) администраторларнинг инклюзив мактабгача таълимни жорий этишда марказий роли ҳақида маълумот беради. Brotherson ва бошқалар (2001), Rous (2004) таъкидлашича, администраторлар жисмоний макон, бюджет, кадрларни ёллаш ва ўқитиш, оилани қўллаб-қувватлаш учун жавобгардирлар.

Педагогик тайёргарлик. Yu (2019) мактабгача таълим ходимлари умуман инклюзия концепциясига ижобий қарашларни намоиш этишларини, лекин ногиронлиги бўлган ёш болалар билан инклюзияни амалга ошириш учун билим ва кўникмаларига нисбатан камроқ ижобий идрокларни намоиш этишларини аниқлади. Zabeli ва Gjela (2020) Косовода мактабгача тарбиячилар махсус эҳтиёжларга эга болалар билан ишлаш бўйича усуллар, техникалар ва педагогик стратегияларга яхши тайёрлангани йўқлигини аниқлашди.

Шарма ва Сокал (2016) ўқитувчиларнинг ўз-ўзини баҳолашлари (самарадорлик, ташвишлар, муносабатлар) уларнинг ҳақиқий инклюзив

синф амалиётларини башорат қила олишини текширишди. Натижалар мураккаб тасвирни кўрсатди: ижобий муносабатлар ҳар доим самарали амалиётларга айланмайди.

Сиёсат ва амалиёт ўртасидаги бўшлиқ. Sundeen ва Alsarawi (2024), Nichols ва Nichols (2016) таъкидлашича, Individuals with Disabilities Education Act (IDEA) энг камроқ чекловчи муҳитда (LRE) таълимга кириш ҳуқуқини белгилаган бўлса-да, амалий амалга ошириш кўпинча етарли бўлмайди ва талабаларни зарур қўллаб-қувватлашсиз қолдиради.

Молиявий чекловлар. Lee ва Baker (2022) молиялаштирилмаган ёки қисман қўллаб-қувватланган мандатлар педагогларнинг энг яхши ниятларига қарамай инклюзив амалиётлар талабларини бажаришда қийналишига олиб келишини кўрсатди. Бу сиёсат-амалиёт бўшлиғи амалга ошириш саъй-ҳаракатларига зиддият қўшади ва талабалар учун тенгсизликларни кучайтириши мумкин.

4. Далилларга асосланган тавсиялар

Тадқиқотлар таҳлили асосида қуйидаги тавсиялар берилади:

1. Universal Design for Learning (UDL) принципларини жорий этиш. Барча болалар учун дастлаб мос бўладиган таълим усуллари яратиш, сенсор стимуляция ва кўп йўналишли тақдимотларни таъминлаш (Barton & Smith, 2015).

2. Тизимли педагоглар тайёрлаш. Бакалавриат даражасида инклюзив таълим бўйича мажбурий модуллар, амалий стажировка ва доимий малака ошириш дастурларини жорий этиш (D'Agostino & Horton, 2024).

3. Тенгдош-воситачилик стратегияларини қўллаш. Ногиронлиги бўлган ва бўлмаган болаларни тузилган фаолият учун жуфтлаштириш орқали ижтимоий кўникмалар ва қабул қилинишни ривожлантириш (Kamps et al., 2002).

4. Inclusive Classroom Profile (ICP) каби валидлаштирилган баҳолаш инструментларидан фойдаланиш (Soukaku, 2016). Бу инклюзив сифатни мониторинг қилиш ва яхшилашга имкон беради.

5. Административ қўллаб-қувватлаш тизимини мустаҳкамлаш. Администраторлар инклюзив кўникмаларни ривожлантириш, бюджет ажратиш ва инклюзив визияни шакллантиришда раҳбарлик қилишлари керак (Delaney, 2001; Purcell et al., 2007).

6. Сиёсат ва молиялаштиришни уйғунлаштириш. Инклюзив мандатларни адекват молиявий ресурслар билан қўллаб-қувватлаш ва амалга ошириш бўшлиқларини бартараф этиш (Lee & Baker, 2022; Sundeen & Alsarawi, 2024).

Хулоса

Жаҳон тажрибаси ва замонавий тадқиқотлар (2023-2025) мактабгача таълимда инклюзиянинг самарадорлигини аниқ кўрсатади. Wei ва ҳамкорларининг (2025) мета-таҳлили инклюзив муҳитнинг барча болалар ривожланишига ижобий таъсири ($SMD=0.583$) борлигини тасдиқлайди.

Лекин муваффақият учун тизимли ёндашув зарур: педагоглар малакасини ошириш (D'Agostino & Horton, 2024; Zabeli & Gjela, 2020), архитектура мослашуви (Barton & Smith, 2015), административ қўллаб-қувватлаш (Delaney, 2001) ва адекват молиялаштириш (Lee & Baker, 2022).

Ўзбекистон учун энг муҳим қадам – далилларга асосланган амалиётларни жорий этиш, пилот лойиҳалар орқали тажриба тўплаш ва босқичма-босқич барча болалар учун сифатли инклюзив таълимга ўтишдир.

Инклюзив таълим – бу фақат ногиронлиги бўлган болалар учун эмас, балки барча болаларнинг эмпатия, ижтимоий кўникмалар ва инсоният қадриятларини ривожлантириш учун инвестициядир. Мактабгача таълимдан бошланган инклюзив маданият келажакда янада адолатли ва гуманист жамиятнинг асосини ташкил этади.

АДАБИЁТЛАР:

7. Barton, E., & Smith, B. (2015). Advancing high quality preschool inclusion: A discussion and recommendations for the field. *Topics in Early Childhood Special Education*, 35(2), 69-78. <https://doi.org/10.1177/0271121415583048>
8. Brotherson, M. J., Sheriff, G., Milburn, P., & Schertz, M. (2001). Elementary school principals and their needs and issues for inclusive early childhood programs. *Topics in Early Childhood Special Education*, 21(1), 31-45.
9. D'Agostino, S. R., & Horton, E. (2024). Examining inclusive preschool teachers' perspectives and practices: A mixed-methods investigation. *Journal of Early Intervention*, 46(2), 127-145. <https://doi.org/10.1177/10538151231190627>
10. Delaney, E. M. (2001). The administrator's role in making inclusion work. *Teaching Exceptional Children*, 33(5), 42-45.
11. Kamps, D., Royer, J., Dugan, E., Kravits, T., Gonzalez-Lopez, A., Garcia, J., Carnazzo, K., Morrison, L., & Kane, L. G. (2002). Peer training to facilitate social interaction for elementary students with autism and their peers. *Exceptional Children*, 68(2), 173-187.

12. Lee, F. L. M., & Baker, B. L. (2022). Policy-practice gap in inclusive education: Educators' struggles with unfunded mandates. *Educational Policy*, 36(5), 1045-1068.
13. Lundqvist, J. (2025). How early childhood inclusion can be achieved: Literature reviews which address the perceived challenges of preschool staff. *Scandinavian Journal of Educational Research*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/00313831.2025.2516441>
14. Nichols, J. R., & Nichols, C. R. (2016). Inclusive education in the least restrictive environment: What does IDEA require? *Journal of Special Education Leadership*, 29(2), 71-82.
15. Purcell, M., Horn, E., & Palmer, S. (2007). A qualitative study of the initiation and continuation of preschool inclusion programs. *Exceptional Children*, 74(1), 85-99.
16. Rous, B. S. (2004). Perspectives of teachers about instructional supervision and behaviors that influence preschool instruction. *Journal of Early Intervention*, 26(4), 266-283.
17. Sharma, U., & Sokal, L. (2016). Can teachers' self-reported efficacy, concerns, and attitudes toward inclusion scores predict their actual inclusive classroom practices? *Australasian Journal of Special and Inclusive Education*, 40(1), 21-38. <https://doi.org/10.1017/jse.2015.14>
18. Soukakou, E. P. (2012). Measuring quality in inclusive preschool classrooms: Development and validation of the Inclusive Classroom Profile (ICP). *Early Childhood Research Quarterly*, 27(3), 478-488.
19. Soukakou, E. P. (2016). *Inclusive classroom profile (ICP) manual*. Baltimore, MD: Paul H. Brookes Publishing.
20. Soukakou, E., Dionne, C., & Palikara, O. (2024). Promoting quality inclusion in early childhood care and education: Inclusive practices for each and every child. Paris: UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000388851>
21. Sundeen, T. H., & Alsarawi, A. (2024). Evidence for inclusive education: Bridging policy and practice. *Education Sciences*, 14(2), 156-172.
22. UNESCO. (2020). *Global education monitoring report 2020: Inclusion and education - All means all*. Paris: UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373718>
23. U.S. Department of Education. (2015). *37th annual report to Congress on the implementation of the Individuals with Disabilities Education Act, 2015*. Washington, DC: Office of Special Education and Rehabilitative Services.

24. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
25. Wei, Y., Wang, L., Lei, Y., & Zhou, Q. (2025). Impact of inclusive education on early childhood development: A systematic review and meta-analysis. *International Journal of Inclusive Education*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/13603116.2025.2449848>
26. World Bank. (2023). *Inclusive early childhood education for children with disabilities in Indonesia*. Washington, DC: World Bank Group. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099554306052314974/pdf>
27. Yu, J. (2019). Early childhood educators' perceptions of inclusive education. *Journal of Early Childhood Teacher Education*, 40(3), 254-268.
28. Zabeli, N., & Gjelij, M. (2020). Preschool teacher's awareness, attitudes and challenges towards inclusive early childhood education: A qualitative study. *Cogent Education*, 7(1), 1791560. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2020.1791560>